Контрольный экземпляр

Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера денз ★ ШОАТТА, 18 НОЯБРЬ, 1989 ШУ. ★ № 138 (7796). ★ Мах 3 кеп.

Укх сурта тIа шоана гуш бола дояркаш «Малгобекский» яхача совхоза шурий-товарни ферме къахьегаш ба. Тайп-тайпарча ханашка баьхкаб уж укхаза болх бе. Масала, Картоева Хасолта Дибай къахьегама стаж ткъаь итт шу гаргга я. Даьхено дуккхача совгIаташца белгалбаьккхаб цун вахара никъ.

ХIаьта Картоева Зина ферме ена дукха ха яц. Итт класс чаккхъяьккхачул тIехьагIа, бухгалтерски курсашка деша эттар из. Цхьабакъда, из професси тIаэцанзар йиIий дего. Цун дикагIйола оамалаш, говзал гучаяьлар доярка балха тIа.

Пхийтта шу да Котнева Атой Лида ферме ена. Укхаза яхай из КПСС мугIарашка, укхаза Iомаеннай хьинаре болх бе, къахьегама толамаш даха. Дукха эргаш бац цун наькъах Додова Ахьмада Любай никъ а. Боахамерча дикагIболча дояркашта юкъе йоах цун цIи.

СУРТАШ ТIА: З. Картоева, Л. Додова, Д. Картоева, Л. Котиева.

Б. БАБХОЕВА сурташ.

Кхоана—юрта боахамеи агропромышленни комплекса перерабатывающи промышленностеи болхлой ди

Таронаш дукха я

ХьатIадоагIача цIейца дувзаденна къамаьл хилар тха корреспондента М. Картоева «Чеченингушагропром» яхача Нохч - ГIалгIай республикански агропромышленни объединене председатела хьалхарча заместительца У. Льяновца.

— Умалат Макшарипович, карара шу ннзкъала хилар республикерча кхаш леладераша. Дале а, долаш да доккхий хьувкъамаш чуийца боахамаш а бIарчча районаш а. Иштта кIезига дац цу даькъе тIехьадуса боахамаш а. Лоаца дувцал цу хьакъехьа.

— Дикачунгара дIадоладергда аз къамаьл. Къаьстта хьинаре къахьийгар укх шера Наурски района кхаш леладераша. Хаоттама хьалаш аттачарех хиннадеце а, цар даьккхар 48,8 эзар тонн ялат. Из дарца дукха хIама ца эшшаш цаIи ахи план кхоачашийр.

Массехк дош арга аз «Россия» яхача колхоза кхаш леладерех. Уж кертерча даькъе арендага баьнна къахьегаш ба. ХIаьта цох беркат хьадаьнналга хьахьокх укх масалаша. Г. Новокшонов керте латтача звенос хIара гектара тIара чуийцад 50 центнер кIа. Цхьайолча моттигашка гектара тIара 43 центнер мукх баьннаб. Мадарра аьлча, план 210 тонн йолаш, колхозхоша паччахьалкхенга дехкад 650 тонн ка бола ялат.

Дикача хьокхамашца белгалбаьннаб «Красное знамя» яхача колхоза, «Терский», «Комсомольский», «Советская Россия», «Наурский» яхача совхозий кхаш леладераш.

Новкъадале а, болаш ба цу даькъе тIехьабусараш а. Геттара ледара лел Урус-Мартановски, Советски, Шатойски, Шалински районий кхаш леладерий гIулакхаш. Масала, «Гехинский» совхозе юкъера хьаййцача 9—11 центнер ка бола ялат мара чуэца аьттув баьннабац. Кхы дикагIа хьал дац «Труд», «Урус-Мартановский» яхача совхозашка.

— Фу арга Iа сомий бешамаши баьцадаараши леладерех?

— Хьаэцаргьа вай Грозненски района «Советская Россия» яха колхоз. Укхазарча томаташ леладераша шиъ-ах план кхоачашийр. Белгалдаккха деза, тикашка колхозхоша хьанхахьийта дукхагIйола помидораш тIехдика хиналга. Иштта укхаза боккха теркам тIабахийтар продукци ца йойтара, ца талхийтара.

Бакъда, массанахьа дац иштта хьал. Грозненски, Сунженски районий цхьадолча боахамаша кхоачашйинзар баьцадаараш дохкара планаш. Из бахьан долаш йоккхий халонаш лов республикерча консервни заводий коллективаша. Бийдал ца тоъаш юсар уж каст-каста.

Кхоачашъяьяц планаш сомий бешамаш леладераша. ТIехьабусараштa юкъе я «Южный», «Московский», «Ассинский», кхыча совхозий коллективаш. Ца аьлча далац, сомий бешамашта хаоттамо а доккхий зенаш даь хиларах. Дале а, кIезига ледарлонаш нийсъялийтаяц бешамаш лелаераша а. Хьагучох, хьатIадоагIача шера цхьацца эрглонаш е езаргья цу даькъе.

— Мишта лел хьайбай боахамера гIулакхаш?

— Паччахьалкхенга дулх дохкара планах лоархIаьый республика. Цхьабакъда, кхоечашдаьдац шура дIаялара оттадаь дехкар. Дукха районаши боахамаши да цу хьакъехьа чIоаггIа тIехьадусаш. Лохденнад хьокхамаш Веденски, Грозненски, Ножай-Юртовски, Урус-Мартановски, Шалински районашка. Цу тайпара масалаш да кхыча моттигашка а.

Шурийна лаьрхIа доахан леладеча даькъе дика опыт яц аьлча гIалат хургда. Боахна укх хана хинначул тоъал-дукхагIа шура йохк паччахьалкхенга «Самашкинский», «Кошкельдинский» яхача совхозий, «Червленский», Сунженски района «Победа» яхача колхозий фермай болхлоша. Дика кийчо яьй цу боахамаша хьайбаш Iангара дахара а.

Карарча шера юкъера лаьрхIача хIара хьайбана 17 — 18 центнер доакъара единица Iалашъе таронаш я республике. Берригa теркам тIабахийта беза долаш долча доакъарах бизза пайда эцара.

ХIанз чуйнна кхашкен фермашкен къахьегаш ба юртбоахама болхлой. Доккхий декхараш латт царна хьалхашка.

Хоржамашта накъадолхаш

Ха туллийт

1990 шера 4 марта хургдолча моттигерча Iаьдала органий хоржамашка кийчо еш ба берригa мохк. Вай Грозне а дIаболабеннаб из лоархIаме болх. Из беча хьалхаэттай моттигерча Советий исполкомаш а партийни комитеташ а. ХIаьта фу де карагIдаьннад царна таханарча дийнахьа?

Кхычарга хьежача нонагIо хIама де вIаштIехьдаьннад Заводской района. Укхаза беча хоржамашта хьалхарча балхах лаьца са къамаьл хилар парте Заводской райкома болхлочунца Богачева Наталья Васильевнаца.

— Районни хоржамий комисси вIашагIъелла даьннад тхо, — дувц Наталья Васильевнас, — РСФСР халкъа депутаташ харжара Заводской хоржамий округа комисси а вIашагIъеллай. Цу округе чуйоагIаш кхы Октябрьски а Урус-Мартановски а районаш хиларах, царца цхьоагIо а йолаш бирца оаха из болх. Цул совгIа, белгалбаьхаб Грозненски къаман - территориальни округа комиссена а Грозперча городерча комиссена а юкъегIоргбола нах. Къоастаяьннай района хоржамий округаш а участкаш а.

Иштта дац Грозперча Ленински районе хоржамашка кийчо яра гIулакхаш. Укхаза районни комисси вIашагIйоллар мара кхы даь хIама дац хIанзалца.

Цхьа бахьан дикагIа дIабода из болх Октябрьски районе. Укхаза районни хоржамий комисси вIашагIйолларал совгIа, РСФСР окружной хоржамий комиссе, Грозненски къаман - территориальни комиссе, Грозперча городской комиссе шоай викалаш бахийтаб.

Старопромысловски районе а хоржамашка кийчо яра болх дика дIабодаш ба аьлча бакъ хургдац.

Ала деза, хоржамашка кийчо яра лаьрхIа оттаяь график йолга. Цхьабакъда, цу графико дIадехар кхоачашдеш вай городе цхьа районе яц. Хетаргахьа, хоржамаш хула ди гаьна да, аьна, мотта хургда парте райкомий а райисполкомий а болхлошта. Цудухьа, хургбац уж сухалбеш. Амма, хIанзчул тIехьагIа, бе безар Iальмате дукха болх ба. Округаш а участкаш а белгалъяха, комиссеш вIашагIйохка, депутаталла кандидаташ оттабе, агитцентраш хьаелла еза — масса да цар дезар.

Вайна дагадоагIа СССР халкъа депутаташ хоржача хана нийсденна кхоачамбоацараш. Царех урок эца мегаргьяр хIанзарча хоржамашта кийчо еш болча бехктокхамеча болхлоша. Цхьабакъда, цар из болх дIахо а тахан санна бой, шеко я уж кхоачамбоацараш кхы ца хилийта цар вIаштIехьдоале.

Ч. МАНОЛИС.

КУЛЬТУРАИ ИСКУССТВАИ БОЛХЛОЙ СЪЕЗД

Селхан Грозне болх беш яр Нохч - ГIалгIай АССР культураи искусстваи болхлой съезд. Из хьайнйлар Нохч - ГIалгIай АССР Министрий Совета председатела заместитела Г. Эльмурзаева. Доклад е дош делар Нохч-ГIалгIай АССР культура министра А. Г. Киндаровна. Цо белгалдаьхар республика культуреи искусствеи даьха толамаш а долаш дола кхоачамбоацараш а.

Съезде дакъа лоацаш болча республика культура учрежденей болхлоша дукха дийцар шоай проблемех, дог лазачох, къувлачох. Цар белгалдаьккхар республике культура боарам лакхбеча советски, партийни болхлоша, боахама кулгалхоша ледара терко еш хилар.

Къулбаседа - ХIирийчененра, Дагестанера, ГIаьбартой-Балкхарой АССР-ра, Москвера, Воронежера викалаш бар съезде дакъа лоацаш. Нохч - ГIалгIайчен культураи искусстваи болхлой форум цар дег тIара тIаийцалга гуш дар хьаьшаша цига даьча къамаьлех.

Съезда балха тIа дакъа лоацаш вар КПСС Нохч-ГIалгIай обкома секретарь В. Алехин Нохч - ГIалгIай облсовпрофа секретарь М. Пугоева, кхыбола партийни а советски а болхлой.

Съезде вIашагIъеллар Нохч-ГIалгIай АССР культураи искусстваи дешашта йола Совет.

Съездо тIаийцар партийни, профсоюзни, комсомольски, кхыйолча общественни организацешка, советски боахамеи органашка, къахьегама коллективашка, республика берригача бахархошка культура хьал тоадеча хьинаре дакъа лацар дехаш дола Кхайкарал.

Т. ХАШАГУЛЬГОВА.

РСФСР територе тIа административно-территориальни устройстве хувцамаш делга соцадарах бола

РСФСР Лакхехьарча Совета Президиума соцам

РСФСР халкъа депутаташи РСФСР моттигашкарча Советашка халкъа депутаташи харжара долча хоржамашта кийчо ярцех уж чакхдахарцеи дувзаденна соцам бута 1989 шера 1 ноябре денз 1990 шера 4 марте кхаччалца Российски Федераце територе тIа административно-территориальни устройстве хувцамаш делга соцаде.

РСФСР Лакхехьарча Совета Президиума председатель **В. ВОРОТНИКОВ.**

РСФСР Лакхехьарча Совета Президиума секретарь **С. ЧИСТОПЛЯСОВ.**

1989 шу, 13 октябрь.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьара Совет гулъярах дола

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума

УКАЗ

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиумо соцам бу:

БархIазлагIа хержача Нохч-ГIалгIай Автономни Советски Социалистически Республика Лакхехьарча Совета йиттлагIа сесси гулъе, 1989 шера 13 декабре городе Грозне.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума председатель **Х. БОКОВ.**

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума секретарь **С. КОЖУХОВСКИЙ.**

г. Грозный, 1989 шу, 10 ноябрь.

* * *

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиумо хоам бу бархIазлагIа хержача Лакхехьарча Совета отйиттлагIча сессе дувца лаьрхIа ер дешаш юкъедахьа оттадарах:

1. 1990 шера Нохч-ГIалгIай АССР экономически социальни дегIайоалаяра Паччахьалкхен планахи 1989 шера Нохч-ГIалгIай АССР экономически социальни дегIаяра Паччахьалкхен план кхоачашъярахи.

2. 1990 шерарча Нохч-ГIалгIай АССР Паччахьалкхен бюджетахи 1988 шерара Нохч-ГIалгIай АССР Паччахьалкхен бюджет кхоачашъярахи.

3. Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума Указаш чIоагIдарах.

СССР Лакхехьарча Совета шоллагIча сессе

ШоллагIча съездага кийчлуш

«ИЗВЕСТЕЙ» ПАРЛАМЕНТСКИ КОРРЕСПОНДЕНТАША ХОАМ БУ

Укх сессе халкъа депутаташа белгалдоахар: моллагIча парламента болх биза хилац, нагахьа санна из цхьана еча пленарни заседанешка е къаьст-къаьстача палаташка беш хилча мара, яхаш. 15 ноябре депутатий аргIанара балха ди дIадоладелар председателал деш Р. Н. Нишанов а волаш хинна Къамий Совета заседани ярца.

Культура, мотт, къаман а интернацпональни а традицеш дегIайоалаяра, исторически тIехьале лораяра йолча Къамий Совета Комиссе председатела Ч. Айтматова палатага ювцийта хьачуелар СССР халкъий меттаех долча Закона проект. Цуй заключене тIа комиссе белгалдаьккхар, СССР халкъий меттаех пайда эцилга правовой ларда тIа даккхар, вай дерригача халкъий метташ паргIатта дегIаккхилга а юкъедоаладелга а законопроекта тIа хоадам болдлаш чакхдоаккхаш хилар. Паччахьалкхени общественни вахара дерригача доакъошка гражданий цхьатарра бокъо наш а йолаш мотт юкъебоалабара принцип кхоачашъеш я. НонагIо лоархIам болаш хIама да метташ дегIадоаладара а царех пайда эцара а даькъе ССР Союза, союзнин автономни республикай, къаман-территориальни образованей компетенцешта законопроекта тIа белгала доазонаш оттадар.

Цу правовой акта принципиальни цхьа башхало: законопроект кийчъярий цIераш яхар — СССР халкъа депутаташ В. В. Иванови С. Г. Шуваловн керте латта творчески коллектив, хIаьта иштта юридически Iилмай доктор А. С. Пиголкин.

Из дош дувцилга чакхдаьлар дуккхача наха дакъа лоацаш, массане теркам тIаозаш, хIаьта цхьайолча хана геттара эмоционально а — массанена ма хой, союзни республикашкеи автономни образованешкеи меттай проблема мел ира латт. Кхыча законодательни акташка а меттаех долча Законага а хьежжа мишта къоастадергда гучаьлелха дуккха цатоамаш? Цун 27 статьяна фу тIатохаргда, фу лертIадоаккхаргда? Шоаша къамаьлаш деш цу хIамаех дийцар халкъа депутаташа: Е. Рахмадиева, А. С. Каптос, Ю. В. Блохина, Р. В. Гудайтиса, В. И. Алксниса, С. В. Ангапова, Н. И. Игнатовича, дукхача кхычар. Из дош дIахо дувца лерхI шинна а палата сайрийнарча пленарни заседане.

ХIаьта Союза Совето ювца оттайир «СССР гражданствах» долча Закона хувцамаши тIатохараши дарах йола проект.

...ВIалла дага ца хиннача тайпара ира чакхдаьлар 14 ноябре IуйрийнарчаI пленарни заседане (селханара репортаж, пренеш чакхйоалаш ма латтий аьнна хеттача хана юкъагIъяьккхаяр, оаха) СССР доалахьенах долча Закона проект ювцилга. Из кхетаде йиш йолаш а да: сессе балха юкъе дакъа лоацача цхьараштa дагахиннадацар, укхаза, дерригача халкъага ювцийта законопроект кийчъеча хана, керда альтернативаш гучаярг ма йий, аьнна. Законопроекта тIа геттара дукха болх ма баьбарий Лакхехьарча Совета комитеташеи комиссешеи. ХIаьта укх сессе а кхоачам боллаш дукха дийцадар цох, хеталора массанена дага мел латтар теркалдаьд, тоадараш юкъедихьад, аьнна.

Из иштта дале а, альтернативни проекташ юкъейоалайир, халкъа депутата Э. В. Вичкаускаса, Литва парламента заявлени Io а йийша, цо президиумага дIаелар Литовски ССР-о кийчъяь доалахьенах йола ший законопроект. Экологе а Iалама ресурсаех дикагIча тайпара пайда эцара а дешашта йолча Комитета цIерагIа цхьаькха вариант дIачуелар халкъа депутата А. В. Яблокова. ХIаьта цхьайолча автономни формированей викалаша дIадехар керттерча законопроекта статьяй альтернативни формулировкаш кепатохилга.

Лакхехьарча Совето лаьрхIар духхьал керттера проект теха ца Iеш, альтернативни законопроекташ, формулировкаш, къаьст-къаьстача республикански а регионални а депутатски группашта хетараш кепатоха. Уж документаш кепатохара аргIа а ха а белгалъяьй. Царна тIеххьа кепатохаргъя СССР моттигерча самоуправлене юкъарча хьисапех а моттигера боахам лелабарах а долча Закона проект.

Председателал деш Е. М. Примаков а волаш, сайрийнарча заседане йийцар миллионаш а миллионаш а болча советски наха дуккхача хана денз сатийсача документа проект. СССР Лакхехьарча Совета Президиумо тIадилларах, Къамий Совета Председатела Р. Н. Нишанова сессега ювцийта хьачуелар низагIа Iодахийтача халкъашта йизза политически реабилитаци ярах йолча Деклараце проект. Цул хьалхагIа М С. Горбачева Лакхехьарча Советага укх тайпара чулоацам бола письмо дайтадар:

«Хьамсара новкъостий!

Халкъа депутатий Съезде а СССР Лакхехьарча Совета сессе а, къаман политика дешаех йолча КПСС ЦК Пленуме тийнна предложенеш, кепайоазон тIа, общественноста митингашкеи собранешкеи из дош дуккхаза дийцалга теркал а деш, СССР Лакхехьарча Совета Президиума бакъахьа хет личноста культ йолча хана низагIа Iодахийтача халкъашта йизза политически реабилитаци ярах йола Деклараци СССР Лакхехьарча Совета сессе тIаийцача.

Тхона хетачох, антисоциалистически, правовой практикаца вIалла тарлуш ца хиларах тарра, цу документа тIа геттара чIоагIа харцахьа лархIа деза низагIа халкъаш Iодахийтар. Шийна ловра Сталино хьадарах, цо даьча низех, советски халкъашта духьала даь зулам а лаьрхIа. политически, правовой, нравственни хьисапе доаггIар дIаала деза. Цу тайпара гIулакхаш кхы цIаккха а дерг ца хилара тешам лу юридически акт хургъя Декларацех.

Репрессеш яьча халкъашта законагIа реабилитаци яр боккхача лоархIаме да цар къаман сий чIоагIдара, исторически бакъдар юхаметтаоттадара, общественни мораль унахцIенагIа хилийтара».

Эггара хьалха къамаьл даь халкъа депутат Д. Н. Кугультинов раьза хиланзар «политически реабилитаци» яхача терминана. ХIана? Реабилитаци е йиш йий цхьаккха зулам ца даьча, Iа санна уйла йиц, аьнна, Iазап тIаоттадьчоа? Адамий а правовой а аспекташ, белгалдаьккхар ораторо, дIатIакхахьа йиш яц сталински палачаша леладаьча оакхарий гIулакхашта. Духхьал дIаала деза геноцидах, бIарчча халкъаш физически а морально а хIалакдарах. Уралера денз Камчатке кхаччалца дIа-юха боаржабир гIалмакхой, адамо ла йиш йоацача хьал тIа оттабир уж. Цхьабакъда, нах дийна биссар, хIана аьлча эрсаша, казахаша, узбекаша — вай наха — вIалхарбаьхар уж.

Денал дола, сий де доагIа, тIем тIа шоай вахар ца кходеш лийта фронтовикаш къаман белгалонах доккхийча совгIатех баьха ца Iеш, фусамех а баьха хиларах дола масалаш доаладир Д. Н. Кугультинова. ЦIенхаштта а доагIаш а оттадир цо халкъа духьала лелаьчча террора бехкебарий цIераш лелаеча нах бахача моттигий, улицай, и. кх. дI. хьалха хинна цIераш юхаметтаоттаяра дош.

Цу шерех дог а лазаш дийцар халкъа депутата **М. Ю. Дарсигова**, Iобахийтача наха хинна материальни зе юхаметтаоттадар тIехьагIа тIаэцаргйолча законодательни акташ тIа белгалде, аьнна, кхайкар из ший коллегашка. Документа чулоацам а сол хьалхагIа къамаьлаш даьраша дийцар а хьаллоац аз, аьлар халкъа депутата Б. И. Олейника, цхьабакъда, со духьала ва «реабилитаци» яхача терминана. Къамах а халкъах а дувцача хана вIалла хила йиш йолаш хIама дац из, хIанз вай дувцачун хьакъехьа хIаьта а. Вайна бакъахьа хеттача латтац, аьнна, вай суд мича ю лоамашта, хишта, хьунашта. ХIаьта укхаза из бахьан долаш нах даьхенах а вахарах а баьхаб.

Хьалхарча аргIан вай дехкарийла да, къувлачох а лайначох а дийца из къамаьл дIаходнхьар халкъа депутата **Х. А. Фаргнева**, адамашта духьала мел хинна указаш дIадаха, диц ца далийтари кхы цIаккха ца хилийтари духьа уж хьалхагIа кепа а теха. Цунна хетачох, хьем ца беш юхаметтаоттае еза 1944 шера кхаччалца хинна нах баьхача моттигий цIераш. ХIана аьлча, цул тIехьагIа тийхкача цIераша наха яьча човнашта хIанз а тIехь тух тIатувс, цхьан хана лайна бала, доадаь сий диццалийтац.

Цу сарахьа зале хиннарий дегашка лаьтта гIайгIане уйлаш ше кхетайой а, председателал деш хиннача Е. М. Примакова кертагIдаьккхар: сабар доацаш хила йиш яц, хIанз вай тIаэцар соцам бац, из боккха политически лоархIам бола документ да, сталинщина шерашка хинначун юкъара мах бу цо. ХIаьта Деклараци тIеххьа арайоахаргъя нормативни акташ, хIанз уж кийчъеш латт.

Председателал деш вар хьаллаьцар халкъа депутата **С. Э. Авторханова.**

ХIаьта а цунна тIехьа къамаьлаш даьраштa магацар эмоцеш юхатоха, да мел дайнар юхаметтаоттаде новкъостал дергдола а цкъа лайна из доккха Iазап кхы вIалла хург ца хилара тешам лу а правовой нормаш тIаэцилга сихде гIертар уж. Белгтала аьлча, цох дийцар документ могадаьчул тIехьагIа а ший массехк пункт цунна юкъеяхьийта гIийртача халкъа депутата А. М. Оболенске. Цо кийчдаьча хIамашта юкъеяр ер пункт: ялх бутт чакхбалалехьа Совмина тIадуллалда низагIа Iодахийтача халкъашта хинна зе юхаметтаоттадара хьакъехьара программа кийчъелга.

Халкъа депутата В. В. Антанайтиса хьаллаьцар Деклараци, дувцаш дола дош Прибалтика халкъий кхелашта а юкъарчал доацаш доагIаш хилар теркал а деш, цо дехар дир шоайла вIаши тIом ца хьоабара хьакъехьа 1939 шера тIаийцача советско-германски договора политически а правовой а мах бара духьа халкъа депутатий Съезда Комиссе болх сихбар дехаш, хIаьта 1940 шерара событеш тохкилга дIадоладар ловш а вар из.

Iальмате боккха политически, исторически, нравственни лоархIам болаш документ да Деклараци, аьлар халкъа депутата А. Д. Сахарова.

Сона хетачох, цу тIа дувцача халкъий список йизза яц. Iодахийта дерригa халкъаш дувца деза цу тIа. Реабилитаци яхача дешашта меттел кхыдараш хила деза — геноцид тIаоттаяьча халкъий нийсхо йизза юхаметтаоттаяр, сталински режима зуламе гIулакхаш шеко йоацаш харцахьа лархIар.

Деклараци а ца эцаш, соцам тIаэца беза, аьнна, предложени елар халкъа депутата В. А. Шеховцова, цунна хетачох, цох тешшаме юридически кIийле хургья дIахо правовой акташ тIаэцара. Халкъа депутата И. О. Бишера предложени елар репрессеш елга вIаштIехьдоахача дакъа лаьца хIанз дийна мел бараш дерригача совгIатех, персональни пенсех, персональни привилегех баха, аьнна. Нагахьа санна геноцид хиннай вай яхе, аьлар цо, дувцар да адамленна а адамашта а духьала зуламаш дарах, хIаьта цунна бехкам бара оттаяь ха яц.

Са къаман наха — белорусашта депортаци яьй, хиннар дагадохийтар халкъа депутата Н. И. Игнатовича, бакъда, цул а аттагIа лоархIар баххача моттиге нах боабар: подвалашка, орашка, хьунашка. Духхьал цхьан Куропаташка, беча даннех, сталински оакхараша тоnаш техай 39 эзарнегара 250 эзарнега кхаччалца волча сага, хIаманна бехке боацача са мехкахой цIий вIашагIъийннад эрсий, украинций, поляким цIийца. Из яр боккъонца йола геноцид — документа тIа иштта дIаала а деза цох. Цхьаькха цхьа хIама. Нах боабаьрий цIераш лелаю моттигаш мел йолча хана сталинщана сих дIакъастаргдац вай.

Деклараце проект ювцача дакъа лаьцар халкъа депутаташа Ю. Н. Щербака, К. С. Халлика, А. В. Семенихина, Ф. Сефершаева, Г. Д. Икаева, С. А. Амбарцумяна, Н. Н. Медведева, Т. В. Мошняга, Г. Сафиева.

Документа цIи хийцар, хIанз укх тайпара я из: низагIа Iодахийтача халкъашта духьала мел яь репрессивни акташ законагIа йоацаш а зуламе а лархIарах, цар бокъонаш шеко йоацаш юхаметтаоттаярах йола СССР Лакхехьарча Совета Деклараци. Дуккхачарна репрессеш еча хана Сталино а цунна гонахьарча гIозаро а леладаьча зуламеча гIулакхех геноцид лоархIийла, аьнна, енна предложени а тIаийцай.

Сайрийнара пленарни заседани чакхйоаллаш халкъа депутатий клуб вIашагIйоллярах хоам бир Ф. М Бурлацке.

Цу сарахьа хьалхарча заседане гулъелар СССР халкъа депутатий Съезд кийчъяра хьалха вIашагIъелла хинна Комисси.

СССР Лакхехьарча Совета шоллагIа сесси дIахо болх беш я.

В. ДОЛГАНОВ,
А. СТЕПАНОВОЙ.

(1989 шера 16 ноябрера «Известия» яха газет).

НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АВТОНОМНИ СОВЕТСКИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ РЕСПУБЛИКА ЗАКОН

НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР КОНСТИТУЦЕНА (КЕРТТЕРЧА ЗАКОНА) ХУВЦАМАШИ ТIАТОХАРАШИ ДАРАХ

Социалистически демократи, халкъа самоуправлени дегIайоалаяр духьа, хоржамий система, халкъа депутатий Советий а правосуде органий а структурей болхи эргабаьнкха тоабар духьа, хIаьта 1988 шера 1 декабрерча «СССР Конституцена (Керттерча Закона) хувцамаши тIатохараши дарах» долча Законага а 1989 шера 11 августерча «РСФСР Конституцена (Керттерча Закона) хувцамаши тIатохараши дарах долча» Законага а хьежжа, Нохч-ГIалгIай Автономни Советски Социалистически Республика Лакхехьарча Совето соцам бу:

1. Нохч-ГIалгIай АССР Конституцена укх тайпара хувцамаши тIатохараши де:

1. Корта 8 укх тайпарча редакце хилийта:

«Корта 8

Халкъа депутатий Советий балха системеи принципаши

Статья 73. Халкъа депутатий Советаш — Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьара Совет, халкъа депутатий моттигашкара Советаш — районни, городской, городашкара районни, поселкови а юртий а (станични) Советаша хьаю Нохч - ГIалгIай АССР пачхаьалкхен Iаьдала представительни органий цаI йола система.

Статья 74. Нохч - ГIалгIай АССР халкъа депутатий Советий полномочей ха — пхи шу.

Пачхаьалкхен Iаьдала йоагI - йоагIача органий полномочей ха чакхъялалехьа биъ беттал тIехьа ца доалийташ ду Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета халкъа депутаташ а халкъа депутатий моттигашкарча Советий халкъа депутаташ а харжара дола хоржамаш.

Статья 75. Республикански а моттигера а лоархIам бола эггара саготагIа дола дешаш къестаду Нохч-ГIалгIай АССР а халкъа депутатий моттигашкарча Советий а сессешка е референдумашка дувца оттаду.

Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето хорж Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Председатель, хьаю Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиум. Нохч-ГIалгIай АССР халкъа депутатий моттигашкарча Советаша, городашкара (района карайолча городашкара), поселкови а юрташкара а (станични) дIаиккхача Советий председателаш хорж, президиумаш хьаю.

Халкъа депутатий Советаша хьаю массазара комиссеш, вIашагIъехк исполнительни а распорядительни а, хIаьта иштта царна отчет тела кхыйола органаш, дIахьежа а бу, чIоагI а бу цар кулгалхой.

Халкъа депутатий Советаша хоржаш а дIахьежабеш а бола гIулакхаш тIара нах судахошкара дIаиккхача, шоай балха тIа вIашттIа хила йиш яц оттаьча шин ханал дукхагIа. Царех моллагIвола гIулакха тIара саг ханал хьалха дIаваккха йиш я цо шийна тIадехка декхараш лерттIа кхоачаш ца дой.

Статья 76. Халкъа депутатий Советаша вIашагIъехк шоашта чухь пачхаьалкхен тIахьожами предприятешка, учрежденешка, организацешка къахьегамхой общественни тIахьожами вIаши тарбеш йола халкъа тIахьожама органаш.

Халкъа тIахьожама органаша шоай компетенцега хьежжа тохкам бу законодательствас дIадехараш, пачхаьалкхен программаш а заданеш а кхоачашъяра; пачхаьалкхен дисциплина телхаярца, местничество лелаярца, гIулакх ведомственни леладарца, хIаманна доал ца дарца, кхом па барца, волокитаца а бюрократизмаца а къовсам лоаттабу; тIахьожам лоаттабеча кхыча органашта координаци ю; пачхаьалкхен аппарата структура а болх а эргабоаккхаш тоабара гIо ду.

Халкъа тIахьожама органий система, компетенци, балха порядок белгалъю «СССР халкъа тIахьожамах» долча Законо.

Статья 77. Халкъа депутатий Советаша юкъарчал доацаш а шоаш вIашагIъехкача органашка гIолла а шоай территореш тIа доал ду пачхаьалкхен, боахама, социально - культурни вахара дерригача доакъошта, решенеш тIаийю, уж кхоачашъелга Iалашду, решенеш вахаре кхоачашъяра тIахьожам лоаттабу.

Статья 78. Халкъа депутатий Советий болх вIаштIехьбоаккх дешаш коллективно, паргIатта, корта болаш дувцара а къестадара а кIийлен тIа, исполнительнии распорядительнии органаша, Советаша вIашагIъехкача кхыча органаша къахьегама коллективашта, бахача наха хьалхашка гласность йолаш а хан-ханнахьа отчеташ еш а бу болх, цар балха гражданаш шерра юкъеувз.

Халкъа депутатий Советаша, цар хьаеча органаша теркал ду обществана хетар, республикански а моттигера а лоархIам бола эггара саготагIа дола дешаш дувца увттаду, шоай балхах а тIаийяьча решенеех а гражданашка хан-ханнахьа хоам бу».

2. Корта 9 укх тайпарча редакце хилийта:

«Корта 9

Хоржамий система

Статья 79. Халкъа депутаташ хорж цхьамандатни е дуккамандатни хоржамий округашка массане дакъа лоацача, нийсачеи духхьаларчеи харжара бокъонах, къайлагIа кхаж а тоссаш.

Статья 80. Депутаташ харжар массане дакъа лоацаш да: харжа а хержа хила а бокъо я 18 шу даьннача НГIАССР гражданий.

Халкъа депутатий шин Совете мара цхьатарра депутат хила бокъо яц НГIАССР гражданина.

Нохч - ГIалгIай АССР Министрий Совета, халкъа депутатий моттигашкарча Советий исполнительни комитетий составана юкъебоагIараш, цу органий председателашкара дIаиккхараш, ведомствай кулгалхой, халкъа депутатий моттигашкарча Советий исполнительни комитетий отделий, управленей кулгалхой, судахой а пачхаьалкхен арбитраш а шоаш балха тIа хьожабеча е хоржача Совета депутаташ хила йиш яц.

Хоржамашта юкъе дакъа лацаш судо хьаькъала телха лаьрхIа психически цамогаш болча гражданаша, суда решенегIа е прокуроро санкци енна лийца чубоахкача наха, хIаьта иштта суда решенегIа низагIа дарба деш бараша.

Статья 81. Халкъа депутаташ харжар цхьатарра бокъо йолаш да: хIара хоржамий округе гIолла харжархочун цхьа голос я; хоржамашка цхьатарра бокъо йолаш дакъа лоац харжархоша.

Статья 82. Халкъа депутаташ харжар духхьалара да: халкъа депутаташ гражданаша хорж юкъарчал доацаш.

Статья 83. Халкъа депутаташ хоржача кхаж къайлагIа тосс: кхаж тоссарий лоIама тIахьожам лоаттабелга дехк.

Статья 84. Хоржамий округашка гIолла халкъа депутаталла кандидаташ оттабе бокъо йолаш я къахьегама коллективаш, общественни организацеш, юкъерча лаьрхIача а лакхерча а дешара заведеней коллективаш, нах баха моттигашкарча харжархой, тIема доакъошкарча тIем тIа гIулакх дерий собранеш.

Халкъа депутаталла кандидаташ дукха е кIезига хилара доазув оттадац. Хоржамашта хьалхарча собране дакъа лоацача хIаране йиш я моллагIча сага кандидатура оттае, цу даькъе шийн яр а.

Халкъа депутаталла кандидаташ шоаш оттабича денз хоржамашта хьалхарча кампане цхьатарра бокъонаш йолаш дакъа лоацаш ба.

Хоржамий бюллетенешта юкъебахьа йиш йолча кандидатий дукхала доазув оттадац.

Халкъа депутаташ харжарца ювзаенна расходаш хоржамаш чакхдахара хьахьожаьльча духхьал пачхаьалкхен чотагIа ю.

Статья 85. Халкъа депутаташ харжара кийчо ю гуччахьен гласной.

Хоржамаш делга Iалашду комиссеша, уж вIашагIъехк къахьегама коллективай, общественни организацей, юкъерча лаьрххIача а лакхерча а дешара заведеней коллективай, нах бахача моттигашкарча а тIема доакъошка тIема гIулакх дерий а харжархой собраней викалех.

Нохч - ГIалгIай АССР гражданашта, къахьегама коллективашта, общественни организацешта, юкъерча лаьрххIача а лакхерча а дешара заведеней коллективашта таро лу халкъа депутаталла кандидатий политически адамийн оамалаш паргIатта а массе оагIорахьара а ювца, хIаьта иштта собранешка, кепайоазон тIа, телевидене а радио гIолла а кандидата тIехьа е духьала агитаци е.

Халкъа депутаташ харжара порядок белгалъю ССР Союза, РСФСР, Нохч-ГIалгIай АССР законаша.

Статья 86. Харжархоша шоай депутаташта наказаш тел.

Халкъа депутатий йоагI-йоагIа Советаш хьеж наказашка, экономически, социальни дегIаахара планаш увттаеча а бюджет вIаштIехьйоаккхача а хана, хIаьта иштта кхыча дешаех решенеш кийчъеча хана теркал ю уж, наказаш кхоачашделга вIаштIехьдоаккх, уж чакхдахарах гражданашка хоам бу».

3. Корта 11 укх тайпарча редакце хилийта:

«Корта 11

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьара Совет

Статья 92. Нохч-ГIалгIай АССР пачхаьалкхен Iаьдала эггара лакхера орган я Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьара Совет.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьара Совет — Нохч-ГIалгIай АССР пачхаьалкхен Iаьдала законодательни, распорядительни, тIахьожам лоаттабу орган.

Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьара Совет — Нохч - ГIалгIай АССР-а карадола моллагIа дош дувца а къоастаде а бокъо йола орган.

Духхьал Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета мара карадац:

1) Нохч-ГIалгIай АССР Конституци тIаэцилга, цунна хувцамаш а тIатохараш а делга;

2) СССР а РСФСР а чурчеи арахьарчеи политика керттерча лостамашка хьежжа чура политикеи арахьара политикеи белгалъелга;

3) Нохч-ГIалгIай АССР-а карарча къаман - пачхаьалкхен устройства дешаех решенеш тIаийелга; пачхаьалкхен Iаьдала а доал дара а республикански, моттигашкара органаш вIашагIйохкара порядок а цар болх а белгалбелга; республикански общественни организацей правовой статус белгалъелга;

4) Нохч - ГIалгIай АССР административно - территориальни устройства дешаш къестадара порядок белгалъелга;

5) Нохч-ГIалгIай АССР доазонаш хувцарца дувзаденна дешаш къестаделга;

6) перспективни пачхаьалкхен планаш, Нохч-ГIалгIай АССР экономически социальнои дегIайоалаяра лоархIамегIйола республикански программаш чIоагIъелга; Нохч-ГIалгIай АССР экономически а социально а дегIайоалаяра пачхаьалкхен планаш, Нохч-ГIалгIай АССР пачхаьалкхен бюджеташ чIоагIъелга; план а бюджет а кхоачашъяра тIахьожам лоаттабелга, уж кхоачашъярах йола отчеташ чIоагIъелга; нагахьа санна дииза даргдоацаш хилча плана а бюджета а хувцамаш делга;

7) ССР Союза а РСФСР а законодательствага хьежжа Нохч - ГIалгIай АССР Пачхаьалкхен бюджет хьаяра налогаш оттаелга;

8) Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Председатель хоржилга;

9) Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Председатела хьалхара заместитель а заместитель а хоржилга;

10) Законопроектни болх бара, Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета карадолча дешашка юххьанца хьажара а уж кийчдара а, хIаьта иштта Нохч-ГIалгIай АССР законаш, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето тIаийяь кхыйола решенеш кхоачашъяра, пачхаьалкхен органий а организацей а балха тIахьожам лоаттабара Нохч - ГIалгIай АССР халкъа депутатех массазара комиссеш вIашагIъехкилга;

Хиланза яргIйоацача хана Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето моллагIча дешаех хьаю следственни, ревизионни е кхыйола комиссеш;

11) Нохч-ГIалгIай АССР Министрий Совета Председатель а цун представленегIа Нохч - ГIалгIай АССР Министрий Совета состав а чIоагIъелга, цунна хувцамаш делга; Нохч-ГIалгIай АССР Министрий Совета предложенегIа Нохч-ГIалгIай АССР министерстваш а Нохч-ГIалгIай АССР пачхаьалкхен комитеташ а вIашагIъехкилгеи дIайоахилгеи;

12) ше вIашагIъехкача е хержача органашка, хIаьта иштта ше хьежабеча е хержача гIулакхаш тIарча наьха отчеташка хан-ханнахьа ладувгIилга; Нохч - ГIалгIай АССР правительствах а правительства членех а болча тешамах дола дош къоастаделга;

13) Нохч - ГIалгIай АССР конституционни надзора Комитет хоржилга;

14) Нохч-ГIалгIай АССР халкъа тIахьожама Комитет хоржилга;

15) Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьара суд, районни (городской) халкъа судий халкъа судахой хоржилга;

16) Нохч - ГIалгIай АССР Керттера пачхаьалкхен арбитр а пачхаьалкхен арбитраш а хьожабелга;

17) халкъа депутатий моттигашкарча Советий балха лостам телга;

18) республикански халкъа кхаж тассарах (референдум ярах) соцам тIаэцилга;

19) РСФСР халкъа депутатий Съезде а РСФСР Лакхехьарча Совете а законодательни инициатива чакхйоахилга; РСФСР халкъа депутатий Съездий а РСФСР Лакхехьарча Совета сессей а аргIан йоаца заседанеш чакхъяхарах предложенеш телга;

20) Нохч - ГIалгIай АССР халкъа депутаташ а Нохч-ГIалгIай АССР халкъа депутатий моттигашкарча Советий халкъа депутаташ а харжара хоржамаш делга; Нохч-ГIалгIай АССР халкъа депутаташ харжара централни хоржама комиссе состав чIоагIъелга;

21) Нохч-ГIалгIай АССР ерригача территоре тIа законаш цхьатарра леладар Iалашделга; Нохч-ГIалгIай АССР компетенцега хьежжа доалахьеи отношенешта, халкъа боахама а социально-культурни гIулакхашта а, бюджетно - финансови системана, къахьегамах мах телара, маьхаш увттадара, налогаш еттара, доал делга вIаштIехьдаккхара, гонахьара Iалам лорадара, Iалама ресурсех пайда эцара, конституционни бокъонех, паргIатонех, декхарех пайда эцара порядок лелаеча, хIаьта иштта кхыдола гIулакхаш чакхдоахача законашца регулировани елга;

22) Нохч - ГIалгIай АССР гражданий конституционни бокъонаш, паргIатонаш, декхараш Iалашдарца а Нохч-ГIалгIай АССР доазон тIа дахача дерригача къамий цхьатарра бокъонаш хиларца а дувзаденнача дешашка хьежилга;

23) мехка оборона а пачхаьалкхен кхерамзлен а даькъе керттера мероприятеш кийчъеча дакъа лоацилга;

24) къаман культурей мотти дегIабоалабара, исторически памятникаш лорадара дешаш къестаделга;

25) Нохч-ГIалгIай АССР законаш доашхилга;

26) Нохч-ГIалгIай АССР пачхаьалкхен совгIаташ чIоагIделга, Нохч-ГIалгIай АССР сийлен цIераш оттаелга.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета бокъо я:

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума указаш а соцамаш а, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Председатела распоряженеш, Нохч - ГIалгIай АССР Министрий Совета соцамаш а распоряженеш а дIаяха;

нагахьа санна уж СССР Конституцеца, РСФСР Конституцеца, Нохч - ГIалгIай АССР Конституцеца, СССР, РСФСР, Нохч - ГIалгIай АССР законашца тарлуш еце, халкъа депутатий районнии городскойи (республикана доалахьарча городий) Советий решенеш дIаяха;

нагахьа санна уж законашца тарлуш еце е цар республика экономически, социальни, кхыдолча хьашташта ноналгIо зе дой, Нохч-ГIалгIай АССР доазон тIа РСФСР Министрий Совета соцамаштеи распоряженештеи, хIаьта иштта союзни, союзно-республикански министерствай а ведомствай а акташта протест е, дIахо болх ца байташ уж соцае:

РСФСР Лакхехьарча Совета а цун палатай а акташ, цу органий актай проекташ, РСФСР Конституцеца, РСФСР халкъа депутатий Съездо тIаийцача законашца, хIаьта иштта РСФСР Конституцецеи РСФСР законашцеи кхыча пачхаьалкхен органий а общественни организацей а акташ тарлуш хиларах заключени ялар декхаш РСФСР конституционни надзора Комитетага кхайка:

Нохч-ГIалгIай АССР - а карара кхыдола дешаш къестаде.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето Нохч-ГIалгIай АССР законаши соцамаши тIаийду. Нохч-ГIалгIай АССР халкъа депутатех дукхагIбараша царна тIехьа кхаж тоссе.

Статья 93. Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьара Совет латт 175 депутатах.

Статья 94. Хоржамаш хинначул тIехьагIа шин беттал дукхагIа ха ялалехьа гулъю Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета хьалхара заседани.

Цо хержача мандатни комиссе представленегIа Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето соцам тIаэц депутатий полномочеш нийса хиларах, хIаьта нагахьа санна хоржамех дола законодательство толхадаь моттиг нийсъелча — цхьаболa депутаташ харжар нийса ца хиларах.

Хоржамаш хинначул тIехьагIара Нохч - ГIалгIай Лакхехьарча Совета хьалхара сесси хьаелл Нохч-ГIалгIай АССР халкъа депутаташ харжаре йолча Централни хоржама комиссе Председатела, хIаьта Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Председатель а цун заместителаш а хержачул тIехьагIа — Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета заседанеш чакхйоах Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Председатела е цун заместитела.

Статья 95. Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьара Совет шера шиннел кIезигагIа йоацаш гулъю Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиумо.

АргIан йоаца сессеш гулъю Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума инициативагIа е, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Председатела, халкъа депутатий района, республикана карайолча города Совета е Нохч - ГIалгIай АССР халкъа депутатий кхоалагIча даькъал кIезигагIа боацачар предложенегIа.

Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета сесси латт цун заседанеех, уж йоацача хана чакхйоахача Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета массазарча комиссей заседанеех.

Статья 96. Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совете законодательни инициатива хилара бокъо я Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьара Совета халкъа депутатий, Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума, Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Председатела, Нохч-ГIалгIай АССР конституционни надзора Комитета, Нохч - ГIалгIай АССР Министрий Совета, халкъа депутатий районни а, городской а (республика карайолча) Советий, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета массазарча комиссей, Нохч - ГIалгIай АССР халкъа тIахьожама Комитета, Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Суда, Нохч - ГIалгIай АССР прокурора, Нохч-ГIалгIай АССР Керттерча пачхаьалкхен арбитра.

Шоай республикански органашка гIолла законодательни инициатива хилара бокъо йолаш я общественни организацеш, хIаьта уж йоацача хана — республикански (РСФСР), союзни органаш.

Статья 97. Хьажа, аьнна, Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Советага дIачуденнача законий проекташ ювц цун заседанешка.

Нохч - ГIалгIай АССР Закон тIаийцалга лоархI, нагахьа санна Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета депутатех дукхагIбараша цунна тIехьа кхаж тессабале.

Законий проекташ, республика пачхаьалкхен вахара кхыдола эггара лоархIамегIара дешаш Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета инициативагIа е халкъа депутатий районни, городской (республикана карайолча городий) Советий предложенегIа тIаийцача соцамагIа халкъага дувцийта оттае йиш я.

Нохч - ГIалгIай АССР законаш, Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета соцамаши кхыйола акташи кепатох нохчий, гIалгIай, эрсий меттала.

Статья 98. Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиум Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета отчет тела орган я, цо Iалашду Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета болх вIаштIехьбоаккхилга, Нохч-ГIалгIай АССР Конституцега а Нохч - ГIалгIай АССР законашка а хьежжа кхыйола полномочеш чакхйоахилга.

Шоашкарча гIулакхашка диллача Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиумана юкъебоагIа: Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Председатель, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Председатела хьалхара заместитель, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Председатела заместитель, Нохч-ГIалгIай АССР халкъа тIахьожама Комитета председатель, Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета массазарча комиссей председателаш, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето хержа кхыбола Нохч-ГIалгIай АССР халкъа депутаташ.

Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума керте латт Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Председатель.

Статья 99. Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиумо:

1) Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета сессеш гулъю;

2) Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета заседанеш кийчъелга вIаштIехьдоаккх;

3) Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета массазарча комиссей балха координаци ю;

4) Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета халкъа депутаташта гIо ду шоай полномочеш кхоачашъе, эшача информацеца уж Iалашбу;

5) Нохч-ГIалгIай АССР Конституци нийса лелаяра тIахьожам лоаттабу, халкъа депутатий районни, городской (республикана карайолча городий) Советий решенеш Нохч - ГIалгIай АССР Конституцега, Нохч-ГIалгIай АССР законашка хьежжа хулга Iалашду;

6) халкъа голосованеш (референдумаш) кийчъелгеи чакхйоахилгеи, хIаьта иштта Нохч-ГIалгIай АССР законий проекташи пачхаьалкхен вахара кхыдола лоархIаме дешаши халкъо дувцилга вIаштIехьдоах;

7) Нохч-ГIалгIай АССР пачхаьалкхен совгIаташ тел; Нохч-ГIалгIай АССР сийлен цIераш техк;

8) Нохч-ГIалгIай АССР дагалоацама а белгала а денош увттаду;

9) кепаетт Нохч-ГIалгIай АССР Законаши Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиумо, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета председатела тIаийю кхыйола акташ;

10) Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета сессешта юкъерча хана Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Советага чIоагIбайта тIехьагIа дIачу а телаш гIулакхашка бахийта хержа а херж гIулакхашкара мукъа а бувлийт Нохч-ГIалгIай АССР халкъа тIахьожама Комитета членаш, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча суда судахой, районни (городской) халкъа судий халкъа судахой, гIулакхашка хьежа а бу мукъа а бувлийт Пачхаьалкхен арбитража болхлой. Нохч-ГIалгIай АССР Министрий Совета составана чубоагIа нах; вIашагI а ехк дIа а йоах министерстваш, Пачхаьалкхен комитеташ, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето вIашагIъехкаш йола пачхаьалкхен доалдара кхыйола органаш; къестаду районий, городий, юртсоветий (стансоветий) доазонаш хувцара, керда городаш, районаш, юртасоветаш хьаяра, царех цIераш тахкара, цар цIераш хувцара хьакъехьара дешаш;

11) кхоачашъю Нохч-ГIалгIай АССР ЗаконегIа оттаяь кхыйола полномочеш.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиумо арадоах указаш, соцамаш тIаийду.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета полномочеш чакхъяьнначул тIехьагIа Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума полномочеш юхе юс керда хержача Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето керда Президиум вIашагIйоллалца.

Статья 100. Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета председатель Нохч-ГIалгIай Автономни Советски Социалистически Республика лакхерча гIулакха тIара саг а ва мехка чухьи дунен халкъашта юкъерча гIулакхашкеи цун викал а ва.

Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета председатель хорж Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето Нохч-ГIалгIай АССР халкъа депутатех къайлагIа голосовани а еш пхе шера йолча хана лаьрхIе, вIаштта шозза мара а ца хоржаш. Из моллагIча хана Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето къайлагIа голосовани а еш юхаваккха йиш я.

Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета председатель Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета отчет тела езаш ва.

Статья 101. Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета председатела:

1) Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето дувца доагIаш дола дешаш кийчдара юкъара кулгалделга чакхдоаккх; Нохч - ГIалгIай АССР законаштеи Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето а Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиумо а тIаийцача кхыйолча акташтеи кIал кулг язду;

2) Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето республикерча хьалах, обороноспособность Iалашъяра юкъе дакъа лацарах, кхыдолча лоархIамеча дешаех йола докладаш увттаю;

3) Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совете Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета председатела хьалхара заместители заместители харжара йола кандидатураш, хIаьта иштта Нохч-ГIалгIай АССР конституционни надзора Комитета персональни составах йола предложенеш а увттаю;

4) Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совете Нохч-ГIалгIай АССР Министрий Совета председатель, Нохч-ГIалгIай АССР халкъа тIахьожама Комитета председатель, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Суда председатель, Нохч-ГIалгIай АССР пачхаьалкхен Керттера арбитр хьожавара е харжара йола кандидатураш увттаю.

5) переговораш а ю, Нохч-ГIалгIай АССР дунен халкъашта юкъерча договорашта кIал кулг а язду.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета председатела распоряженеш тел.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета председатела хьалхарча заместителей Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета председатела заместителей Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета председатела тIадилларагIа цун цхьайола функцеш кхоачаш а ю председатела метта болх а бу, из тIераваьннача е цунна шийн декхараш кхоачашде ца могача хана.

Статья 102. Законаши Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета кхыйола решенеши тIаэц, массаза яхар санна, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета йоагI-йоагIача массазарча комиссешка проекташ хьалхагIе йийцачул тIехьагIа.

Статья 103. Нохч-ГIалгIай АССР Министрий Совета, Нохч - ГIалгIай АССР халкъа тIахьожама Комитета, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Суда, Нохч-ГIалгIай АССР Пачхаьалкхен арбитража составе гIулакхаш тIара нах хьожабелгеи хоржалгеи ду Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета йоагI-йоагIача массазарча комиссей заключенеш йолаш яле.

Еррига пачхаьалкхен а общественни а органаш, организацеш, гIулакхаш тIара нах декхарийла ба Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета массазарча комиссеша дIадехараш кхоачашде, царна эшаш йола материалаши документаши дIатела.

Комиссей рекомендацеш пачхаьалкхени общественни органаша, учрежденеша, организацеша ювцанза яргIйоацаш я. Уж ювцарах хьахинначуни де лерхIарийи хьакъехьа хоам бе беза комиссешка цар оттаьча хана.

Статья 104. Нохч-ГIалгIай АССР халкъа депутата бокъо я Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета сессешка Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета председателга, Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето вIашагIйохкаш е хоржаш йолча кхыча органий кулгалхошка, хIаьта иштта Нохч-ГIалгIай АССР территоре тIарча союзни а республикански (РСФСР) а доалахьарча предприятей, учреждений, организацей кулгалхошка Нохч-ГIалгIай АССР карадолча дешаех запрос оттае. Запрос шийга йоагIаш йола орган е гIулакха тIара саг декхарийла ва устни е яздаь жоп дала Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета цу сессе.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета халкъа депутаташ служебни е производственни декхараш кхоачача Совете, цун комиссешка, хIаьта иштта бахача наха юкъе депутатски болх бара эшача хьаьддача хана.

Статья 105. Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета халкъа депутат уголовни бехктокхаме оза, лаца е судебни порядкагIа цунна административни бехк бе йиш яц Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета пурам доацаш, хIаьта цун сессешта юкъерча хана — Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума пурам доацаш.

Статья 106. Нохч-ГIалгIай АССР конституционни надзора Комитет хорж Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето политикан праван даькъерча специалистех итт шера йолча ханна лаьрхIа шийн составе Комитета председатель, председатела заместитель, 7 член волаш.

Нохч - ГIалгIай АССР конституционни надзора Комитете хержа бола нах цу цхьан ханна хила йиш яц Комитета поднадзорни акташ арайоахача органий составе.

Нохч-ГIалгIай АССР конституционни надзора Комитете хержа бола нах декхараш кхоачашдеча хана шоай лоIаме а ба Нохч-ГIалгIай АССР Конституце яххар мара де дезаш а бац.

Нохч-ГIалгIай АССР конституционни надзора Комитето:

1) шийн инициативагIа е Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето тIадилларагIа Лакхехьарча Совете дIачу лу Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совете ювца йоагIаш йола Нохч-ГIалгIай АССР законий проекташ Нохч-ГIалгIай АССР Конституцега хьежжа хилара хьакъехьара заключенеш;

2) бIарг тIалоаттабу Нохч-ГIалгIай АССР Конституцегеи Нохч-ГIалгIай АССР Законашкеи хьежжа Нохч-ГIалгIай АССР Министрий Совета соцамаши распоряженеши, халкъа депутатий районни, (городской) Советий решенеш хилийтара;

3) шийн инициативагIа е Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето тIадилларагIа, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума, Нохч - ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета, председатела, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета массазарча комиссей, Нохч-ГIалгIай АССР Министрий Совета предложенегIа заключенеш лу Нохч-ГIалгIай АССР Конституцегеи Нохч-ГIалгIай АССР законашкеи хьежжа кхыйолча пачхаьалкхен органийи общественни организацейи акташ хилийтара хьакъехьа, цу даькъе союзни союзно-республикански министерстваши ведомстваши а йолаш.

Нагахьа санна акт е цун цхьайола положенеш Нохч-ГIалгIай АССР Конституцеца е Нохч-ГIалгIай АССР законашца тарлуш йоацилга гучадаьлча Нохч-ГIалгIай АССР конституционни надзора Комитето акт араьккхача органга дIайохьийт шийн заключени, даь гIалаташ дIададахара. Цу тайпара заключени Комитето тIаэцаро кхоачаш ца яйташ соцаю Нохч-ГIалгIай АССР Конституцеца е Нохч - ГIалгIай АССР Законаца нийслуш йоаца акт е цун цхьайола положенеш.

Статья 107. Нохч-ГIалгIай АССР Конституционни надзора Комитета бокъо я Нохч - ГIалгIай АССР Конституцеца е Нохч-ГIалгIай АССР законаца нийслуш йоаца царна подотчетни йолча органий е гIулакхаш тIарча наьха акташ дIаяхара хьакъехьа Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совете е Нохч-ГIалгIай АССР Министрий Совете представлени яла.

Нохч-ГIалгIай АССР конституционни надзора Комитета болх вIаштIехьбоаккхилгеи цун порядоки белгалйоаккх конституционни надзора хьакъехьарча ССР Союза, РСФСР, Нохч-ГIалгIай АССР законодательства.

Статья 108. Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето тIахьожам лоаттабу шийна подотчетни йолча ерригача пачхаьалкхен органий балха.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето лостам тел Нохч-ГIалгIай АССР-рча халкъа тIахьожама органий системана керте латтача Нохч-ГIалгIай АССР халкъа тIахьожама Комитета балха.

Халкъа тIахьожама органий болх вIаштIехьбоаккхилгеи порядоки белгалйоаккх СССР халкъа тIахьожамах долча Законо.

Статья 109. Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета а цун органий а балха порядок белгалйоаккх Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Регламентаца а Нохч-ГIалгIай АССР Конституцеларда тIа арадоахача Нохч-ГIалгIай АССР кхыча законашца а.

4. «Суди арбитражи» яхача 15-ча керта 141, 142, 144 статьяш укх редакцегIа дIаязъе:

«**Статья 141.** Нохч-ГIалгIай АССР еррига судаш вIашагIйохк судахойи халкъа заседателаши харжара хьисапе.

Районни (городской) халкъа судий халкъа судахой Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Суда судахой хорж Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето.

Районни (городской) халкъа судий халкъа заседателаш хорж нах бахача е болх беча моттигерча гражданий собранешка гуччахьа голосовани а еш, хIаьта Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Суда халкъа заседателаш — Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совето.

Ерригача судий судахой итт шера лаьрхIа хорж. Ерригача судий халкъа заседателаш хорж пхе шера лаьрхIа.

(Нистедоалар 3-ча оагIо тIа).

НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АВТОНОМНИ СОВЕТСКИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ РЕСПУБЛИКА ЗАКОН

НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР КОНСТИТУЦЕНА (КЕРТТЕРЧА ЗАКОНА) ХУВЦАМАШИ ТIАТОХАРАШИ ДАРАХ

(Ийстедоалар. Доладур 2-ча оагIо тIа).

Судахойн халкъа заседателаши бехктокхаме ба уж хержача органашта е харжархошта хьалхашка, царна хьалхашка отчеташ еш а законо оттаьча порядкагIа цар юхабеха йиш йолаш а ба.

Статья 142. Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьара Суд Нохч-ГIалгIай АССР лакхера судебни орган а я Нохч-ГIалгIай АССР-е судий судебни балха тIахьожам лоаттабеш а я.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьара Суд латт Председателах, цун заместителех, членех, халкъа заседателех».

«**Статья 144.** Судахойн халкъа заседателаши шоай лоIаме а ба законо яхар мара деш а бац.

Судахоштеи халкъа заседателаштеи хьалаш Iалашду духьале йоацаш а эффективно а цар бокъонаши декхараши кхоачашдергдолаш. Правосуди кхоачашъеча судийи халкъа заседателийи балха моллагIча тайпара юкъегIерталга хила йиш йолаш дац, из дича законагIа бехктокхаме а оз.

Судахойн халкъа заседателаши Законо лорабеш хилар, хIаьта иштта уж шоай лоIаме хилара кхыйола гарантеш СССР-е судий статусах долча Законои ССР Союза, РСФСР, Нохч-ГIалгIай АССР кхыйолча законодательни акташеи увттаю».

II. Нохч-ГIалгIай АССР Конституце 8, 9, 11 кортош кердача редакцегIа хиларца дувзаденна цар тIара хьадоагIаш дола хувцамаши тIатохараши де Нохч-ГIалгIай АССР Конституце укх статьяшта:

1. 88-гIа статья укх редакцегIа дIаязъе:

«**Статья 88.** Депутата, массаза яхар санна, ший полномочеш кхоачашъю производственни служебни балхах дIа а ца хадаш.

Нохч-ГIалгIай АССР халкъа депутатий Лакхехьарча Совета е моттигашкарча Советий сессеш йолча хана, хIаьта иштта законагIа лаьрхIача кхыча ханашка депутатски полномочеш кхоачашъе депутат мукъавоалийт производственни служебни декхараш кхоачашдарах, депутатски болх барца ювзаенна цун расходаш йоагI-йоагIача республикански е моттигерча бюджета средствай чотагIа юхаметта а оттаеш».

2. 89-гIча статьяй хьалхара дакъа укх редакцегIа дIаязде:

«Депутата запрос яла бокъо я йоагI-йоагIача паччахьалкхен органашка а гIулакхаш тIарча нахага а, хIаьта уж запроса жоп дала декхарийла а ба халкъа депутатий Лакхехьарча Совета, моттигерча Совета сессе».

3. 91-гIа статья укх редакцегIа дIаязъе:

«**Статья 91.** Депутат декхарийла ва ший балхах, халкъа депутатий Совета балхах ше депутаталла кандидат оттаваьча харжархошта, коллективашта, общественни организацешта хьалхашка отчет тела.

Харжархой тешам боабаь депутат моллагIча хана юхаваккха йиш я законо оттаьча порядкагIа дукхагIболча харжархой решенегIа».

4. 112-гIа статья укх редакцегIа дIаязъе:

«**Статья 112.** Нохч-ГIалгIай АССР Министрий Совет Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета хьалхашка бехктокхаме а цунна подотчетни а я, хIаьта Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета сессешта юкъерча хана — ше подотчетни йолча Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума хьалхашка а.

Керда вIашагIъеллача Нохч-ГIалгIай АССР Министрий Совето Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Советага бовцийта оттаю ший полномочеш мел йолча хана бергболча балха программа.

Нохч-ГIалгIай АССР Министрий Совето кIезигагIа йнча а шера цкъа отчет ю ший балхах Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета хьалхашка». •

5. 113-гIча статьяй хьалхара дакъа укх редакцегIа дIаязде:

«Нохч-ГIалгIай АССР Министрий Совет бокъо йолаш я Нохч-ГIалгIай АССР кара дола паччахьалкхен доал дара дерригa дешаш къестаде, Нохч-ГIалгIай АССР Конституцега хьежача Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета, цун Президиума, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Председатела компетенцена чудоагIаш уж доацандаь».

6. 115-гIа статья укх редакцегIа дIаязъе:

«**Статья 115.** Нохч-ГIалгIай АССР Министрий Совето СССР, РСФСР, Нохч-ГIалгIай АССР законийи СССР халкъа депутатий съездеи, СССР Лакхехьарча Советеи, РСФСР халкъа депутатий съездеи РСФСР Лакхехьарча Советеи, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета кхыча решеней, СССР Министрий Советеи РСФСР Министрий Советеи соцамийи распоряженейи ларда тIа а уж кхоачашъеш а соцамаши распоряженеши арайоах, уж кхоачаш миншта ю хьож. Нохч-ГIалгIай АССР Министрий Совета соцамаши распоряженеши кхоачашъе езаш я Нохч-ГIалгIай АССР ерригача территоре тIа».

7. 117-ча статьяй кхоалагIча дакъа тIара «СССР, РСФСР, Нохч-ГIалгIай АССР законий СССР Лакхехьарча Советеи цун Президиумеи, РСФСР Лакхехьарча Советеи цун Президиумеи, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Советеи цун Президиумеи кхыйолча решеней ларда тIа а уж кхоачашъеш а» яха дешаш хувца деза «СССР, РСФСР, Нохч-ГIалгIай АССР законий, СССР халкъа депутатий съездеи СССР Лакхехьарча Советеи, РСФСР халкъа депутатий Съездеи РСФСР Лакхехьарча Советеи, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета кхыча решеней ларда тIа а уж кхоачашъеш а» яхача дешашца».

8. 123-ча статьяй цхьоалагIеи шоллагIеи доакъош укх редакцегIа дIаязде:

«**Статья 123.** Халкъа депутатий районни, городской, (района кара йолча городашкара дIанкхача) Советий сессеш гулъю цар президиумаша кIезигагIа гулйича а шера кхозза.

Халкъа депутатий городской (района карарча городашка), поселкайи юртийи (станични) Советий сессеш гулъю цар председателаша кIезигагIа гулйича а шера диазза.

Духхьал сессе къестадеча дешай гом оттабу Нохч-ГIалгIай АССР халкъа депутатий моттигашкарча Советий хьакъехьарча законагIа».

9. Статья 127 дIанийсъе 13-ча керта тIа, укх редакцегIа да а язъеш-

«**Статья 127.** Халкъа депутатий районни, городской Советий болх вIаштIехбоаккх Советий председателаш кертe латтача цар президиумаша, хIаьта городской (района кара йолча городашка), поселкови, юртий (станични) Советашка — цу Советий председателаша».

10. Статьяш 128, 129, 133 укх редакцегIа дIаязъе:

«**Статья 128.** Халкъа депутатий моттигашкарча Советий исполнительни распорядительни органаш я цар хоржаш йола исполнительни комитеташ. Исполнительни комитеташа кIезигагIа йнча а шера цкъа отчет ю шоаш хержача Советашта хьалхашка, хIаьта иштта къахьегама коллективайи гражданаш бахача моттигашкарчеи собранешка а.

Моттигашкарча Советий исполнительни комитеташ юкъарчал доацаш подотчетни я шоаш хержача Совета а иштта лакхехьа латтача исполнительни распорядительни органа а.

Статья 129. Халкъа депутатий моттигашкарча Советий исполнительни комитеташа шоаш хержача Советий а лакхехьа латтача паччахьалкхен Iаьдалеи доалдареи органий а решеней ларда тIа йоагI-йоагIача Советий территореш тIарча паччахьалкхен, боахама, социально-культурни гIирсаш хьалдара кулгалду. Халкъа депутатий моттигашкарча Советий исполнительни комитетий компетенци а цар балха порядок а белгалйоаккх ССР Союза, РСФСР, Нохч-ГIалгIай АССР законодательствагIа.

Статья 133. Исполнительни комитетий отделаши, управленеши вIашагIйохк халкъа депутатий районни, городской, городашкарча районий Советаша, хIаьта шоай балха тIехь Советаштеи исполнительни комитеташтеи санна паччахьалкхен доал дара лакхехьа латтача йоагI-йоагIача органашта кара а я».

12. Статья 161 укх редакцегIа дIаязъе:

«**Статья 161.** Нохч-ГIалгIай АССР Конституци хувца йиш я дукхагIбараша Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета берригача халкъа депутатех кхо дакъа дича шин даькъал кIезигагIа боацараша тIанийцача Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета решенегIа».

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума председатель Х. БОКОВ.
Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума секретарь С. КОЖУХОВСКИЙ.

г. Грозный, 1989 шера, 3 ноябрь.

Къувлачох—гуччахьа

Халкъа хинна човнаш

ДагадоагIа сона Iуйрийна тхоаш гIовттадар, автоматаш хьалхашка а лаьца тхоай цIен коридора чу лаьттача салтий бIаргех иха хий, нохчийн гIалгIайн бахачара бохабаь Iобохьийташ хиларах бола правительства соцам бешаш хиннача полковника эгаш хинна ка, тха квартире Iеш хиннача эскара лора эрмалочун вохар, тха нана тее гIерташ, тха — берий кертех цо хьийкха кулг...

ХIаьта цул тIехьагIа... нормах оттаяь хIамаш хьагулъялехьа кхаь къонахчо сискалах церг а етташ, дIамол эскара лоро дена хинна спирт, никъ даькъала а бувцаш. «ХIаа! Хала да! Ювнас, — оал кIеззига вeха волча полковника, са наьнага йистхул: «Маруся, шоашта хьаэца могар хьаэца, дукхагIа ялат а эцаш!»

Мичара эцаргда Iа дукха ха йоаццаш фашистех мукъаьккха хиннача Моздоке ялат, городе-м моцал майий, чичи жуври теха еш йола маькх а карточкагIа мара луш яц. Кхо ди хьалха даь-йишас гаьнара ги елла енача жувра пунтах яь цхьа сискал йиаяр оаха гIалмакхий чаьца. Тха дезал а бар эвакуаце хинначара дукха ха йоаццаш цIабаьхка.

Оаха, бераша, кхетадац хулаш латтар фуд, цIагIара цIагIа лелх, улица новкъа арадовд, лоалахара бераш долча долх, царна книжкаши ловзаргаши лу, тхо «цIадахкалца» лораделаш оал, Iадика ювц...

Етта йолча «Студебекерца» (иштта оалар американски машинах) вокзале дIадуг тхо, цига хьатIакхувл Тийркаца баха нохчий а. ГIараш, цIогIарч, белха нах, эрсий меттала бIеха дешаш хьахьоз. «Вагонаш тIа довла, мохк бехкараш!.. Топаш тохаргья оаха шоана! Шун нанна..!»

Юххера а состав латтачара йолалу. Вагонаш кийчъяь я вIаштIара нараш а теха. Цар чу латт аьшка пешк, кIеззига дахча да. 23 феврале мадарий из. Шийла яр. Цхьаннахьа а ваха йиш яц... вагона чу ба унахой, бераш, боккхий нах. Вагона наIараш арахьара чIоагIа тIакъовл. Дуккха сахьаташ доал тхо новкъа долхаш, Вагона чу делхаш да бераш, наха ю гIараш, наIарах хIама етт, из хьаеллаш яц...

ЦIаьхха саббаре, ший кара цхьа хIама долашагIа дас оал: «Хьанга да шуга диг? Вагона цхьан саьнга Iург даккха, цхьан ювраrIаца дIахьулае из моттиг». Цхьан къонахчо хьажкIаш чуйолча гале чура хьалдоаккх диг, цхьан саьнга Iург доаккх. ТIаккха цхьа ха яьннача гIолла берий делхар а еш йола гIараш а совц...

Iуйрийна поезд сецача цхьан станце вагонашка яхь чкъаьран супи маькха чIегилгаши. Iз а вож а цхьа боарам оттабаь я.

Тхо наькъа долха ткъо ди даьнпад... ХIара станце хIана дац аьнна байнача наьха декъийн цамогаш бола нахи дIакхухь Цул тIехьагIа нараштa кIал декъий дIахьуладе баьлар... Вагонашка шийла йолаш дика дар, дакъа талхацар.

Юххера а цхьа полустанке кхаьчар, соалозаш латтар, дIа-са ухаш лелар негIашта тара бола нах. ХIара соалоза тIа дезал ховшабу, дIабуг. Юххера а цхьан къаьнача юрта кхоач тхо. Цхьан цIен наIарах хIама тох; ниI йийле, арайоал йоккха саг. Тхо доаладеш венача казахага оал цо: «Пущай входят!» Хийцца эрсий мотт бувца бераш бIарга дайча, тхога а хьежий оал цо: «Ер ма тамаш я, даьла! Урсаш даьха цыганаш, акха нах боагIа шоана, лоралелаш, шоай хIамаш дIахьулаелаш майоахарий тхога, хIаьта ераш-м эрсий санна нах мабий!».

ТIехьагIа дIайолаелар моцал. Моцал яр юрта кIалха бахаш хиннача нахага а. ТIера чеш морцаш дIа а доахаш, кхехкадеш нихь дуар. Массанахьа а бовш бар нах. Миска спецпереселенцаш моцалеи лазарехи бовра цIагIа, новкъа, кхай тIа. Байна нах дIабохка бригада вIашагIтехаяр...

Комендатуреи надзирателаши. Кхийначо хIара бетта комендатуре ваха, ше волга дIахайта дезар. Нагахьа санна дIа ца хайташ тIехьа ваьлча, лаьце. чувелле, пхи ди доаккхийтар, шийна йиллача моттига тIера ваьлча а лаьце пхи ди доаккхийтар.

Иштта дар хьалхе лаьрхIа, цу даькъера опыт а йолаш яр. ТIехьагIа А. Т. Твардовске вошас шоай дезал кулакаш барах яздаь шийна дагадоагIараш аз дешаш цига хьоайора вагонаш — телятникаш, цар чу нишка ваха доаккхаш хинна Iург, комендатура, спецпереселенцаш, кхыйола Iазапа терминологи.

Фу бахьан долаш балийна оттадаьдар халкъаш, бахачара бохабаь Iобахьийтача наха юкъе мабарий кхал а маIа а боккхий нах, бераш, инвалидаш, тIем тIа човнаш хинна цIабаьхка нах.

ХIаьта Хайбах! Нах боабе Iомадаь а нах боабе Iема, а долча Бере жIалеша наха деш хинна низаш бIаргадайча юкъерча бIаьшерашка хиннача инквизиторий унзарбаьнна бос дIагIоргбар. Селлара къиза жIалеш дар уж.

Цамогаш бола нах, къоаной, бераш дIоахде доахк яхаш отара гонахьа ча а дилла, транспорт хьаккхачарга ца хьежаш цIи теха уж боагабар малагIча къизалца дустаргда... ХIаьта дIабаха ца мога а дIабига хала бола а нах топаш етташ боабар... Уж зуламаш даьча наьха моттиг Нюнбергски процессе мара хила ягIацар.

«Фашизм яйзачул тIехьа тIа Iийса - пайхIамар жугташта къин тIера ваьннав» аьнна хезад сона, ХIаьта вайнаха-м сона хетачогIа, доллача хIаман тIехь а даьла къин тIера вала вийза хила мег. иштала боккха ба бехк боацаш цар эза бала, Вай тахан харцдеш дац сталинщина репрессивни дагаро вайнаьха къаман дика мел бола нах боабаь хилар, кхыметтел бахачара бохабаь дIабахийтача хана а цхьацца бахьанаш а доахаш халкъа дикагIбола къонгаш лувцар, боабар.

МВД-а спецпереселенцашцара гIулакх леладаьча 9-ча отдела даннеегIа Iобахьийтача хана нохчехи гIалгIаехи веннав 240 эзар саг. 1944 шу чакхдоалаш 316717 нохчой 83518 гIалгIаи хиннав, боабаьраш, боагабеш боабаьраш, новкъа байнараш. 1944 шу чакхдаллалца йолча хана моцалеи лазарехи байнараш боацаш (1989 ш. 30. 09 арадаьннача «Аргументы и факты» яхачун № 39).

Сталинизм йолча хана лийца хиннача дерригача халкъий хьакъехьара нийсхо меттаоттае еза. ХIаьта нийсхо йохаеш даь из хIама тIехьа тIайоагIача хана кхы хургдоацаш вайна дагалатта а деза.

ЦIаькха а цIаькха а дагадох Къулбаседа Кавказера духхьала нохчий, гIалгIай, балкхарой, къоаршой хIана бохабир дагестанцашка, черсашка, чергасхошка, хIирашка хIама мича аьлар? Яха хаттар.

ХIанад из иштта? Нохчий доттагIа хиннача А. Казбеге повеста тIа вувцача турпала Коба яха цIи шийна тIачIоагIъеннача, Сталина, 1920 шера 17 ноябре Владикавказе Тийркацарча халкъий съезде Горски автономи хьанхайкаеш йоахар: «...Шоана автономи луш, Россе юхакхоачийт цIиймергаша, паччахьаша, низ-Iоткъам беш хиннача паччахьа инаралаша шугара дIаяьккха хинна паргIато» (И. Сталин, т. 4. М., 1977. оагIув 93).

Сталина геттара дика бовзаш хиннаб нохчийн гIалгIайн, Деникинца лоаттабаьча къовсама юкъе цар лаьцача даькъа парте беш хинна мах дика бовзаш хиннаб. Ший бахьан доацаш дац Деникина ший мемуараш тIа «Москвана тIадодача са эскара аьттига фланг вайнаха соцайир» яхаш яздеш дар а.

50 шерашкарча Грузе карта тIа хьажал шо, Дагестанера Абхазерча форда тIа кхаччалца жIака дIахьол, шоана гургда Нохчечен лоамче, ГIалгIайче, Балкхаройче, Карачайче дIачу а лоацаш оттадаь Грузински ССР доазув.

Грузех дIатехача Дагестана территорена метта Дагестана елар Нохчийчен лоамче, ГIалгIайче Къулбаседа ХIирийченна дIаделар, цига баха Къулбехьен ХIирийчера нах а ховшабергболаш. ХIаьта царех цхьабараш МагIалбикан Наьсарени районашка баха а ховшабеш. Вайнаьха автономи дIаяьккхар, цу тIа хьахилар Грозненски область, 33 эзар квадратни километр хула лаьтта Ставропольски краера цох дIа а тохаш.

Дошув даьккха дирст, дото нувр йола кIай ди, Грузера бандиташа лехка жа, хиннай яха дезертирствои бандитизми дацар вайнах бахачара бохабара бахьан — Грузе территори лоалахой лаьттай чотагIа шерьяр, кагий къамаш довхар дар. Къулбаседа Кавказа республикаш йохаяь цигара продукташ, доахан, жа Грузе дIачуйизар дийнахьа а бус а.

Цхьан хана Сталина: «Доазонца ха латта, таможняш йола къамашта юкъера паччахьалкхен йовкъаш вай мехка дIаяьнна дукха ха я» яьха дале а (И. Сталин. II т., М., 1949 ш.), шлагбаумашца РСФСР-ах дIакъаьстар Грузи.

Бандиташ цIаккха а хиннабац вайнаха юкъе сий долаш. Халкъо во мел дар оал царех, гоама ба уж. Цар бовхаш хинна базар тIа болха кхалнах, цар лечкъадаьд доахан, жа, кхыйола хIамаш. Иштта гоама хинна халкъа дезертираш а. Нохч-ГIалгIай халкъо къовсам лоаттабаьб царца.

И. АЛИРОЕВ,
Л. Н. Толстой цIерагIча Нохч-ГIалгIай паччахьалкхен университета профессор.

ХЬАЛХАЛАТТАРАШТА ЮКЪЕЯХАЙ

ШийтталагIча пятилетка дийлагIа шу эсала болх беш дIадоладаьдар «Союзавтоматстром» ВНПО Грозненски опытно-экспериментальни завода болхлоша. Ши-кхо бутт баьккхар цар планах лоархIа ца беши паччахьалкхен декхар дукха тIадусаши. Самофинансированеи йиззача хозрасчетеи кердача системагIа иштта къахьега йиш йоацилга кхетадаьча болхлоша, предприяте кулгалхоша овлангара денз эргабаьккха тоабир шоай болх, материально-технически Iалашо елга, къахьегамеи технологически дисциплина чIоагIйир. Долче, уж бизза пайда ийбе болабелар балха ханахи производственни мощностехи. Цудухьа шоашта тIадиса паччахьалкхен декхараш тIера дIа а доахаш, дерригача технико-экономически хьокхамий итт бетта задани дикка тIехкхоачашъяьй завода коллективо. ПланагIа лаьрхIачул совгIа цо арахийцай 134 эзар сома маьха товарни продукции 52 эзар сом мах бола нормативно-цIена продукции. Ший потребителашта продукци лоаттаяра дола договорни декхараш а дизза кхоачашдаьд цо дIабахача итт бетта.

Дикка тоадаьд предприяте болхлоша кхы мел дола технико-экономически хьокхамаш а. Къахьегама овсарле лакхъяра итт бетта задани 4 процент совгIа тIехкхоачашъяьй цар. ПланагIа лаьрхIачул совгIа арахийца ерригa товарни продукци духхьал из лакхъяра чотагIа хьаьй цар. Арахецача продукцега дIабода мах лохбарах, бийдал, металл, электроэнерги, кхыйола материалаш кхоярах планал совгIа завода коллективо укх шера пхи эзар сом пайда баьб паччахьалкхенна.

Къаьстта дика болх а беш, предприятерча цехаштеи участкаштеи юкъе яьржача социалистически яхье даим хьалха латташ хьайоагIа Кучеренко Василий Иванович керте латтача электронно-монтажни цеха коллектив. Овсаре къахьегарал совгIа ше хьаеш мел йола продукци дикеи тIехдикеи мара хилийтац цо.

К. БАШИРОВ.

Доазол дехьара

КНР. Сямэна лаьрххIача экономически зоне электронни промышленноста керттера моттиг дIалоацаш латт. Из еррига арахецача продукцех кхоалагIа дакъа хул.

Пхи шу хьалха укхаза комплектующи деталаш арахецаш йола зIамига итт предприяти мара яцар. Тахан Сямэне вIашагIъийначa компанешта юкъейоагIа 60 совгIа фабрикеи заводи, Цар халкъа боахаме эша тайп-тайпара товараш, тIахьожама-бустама приборaш, электроника продукци арахец. Мадарра аьлча, уж еррига предприятеш моттигерча, районни, уездни Советий доалахьа я.

СУРТА ТIА: Сямэнерча электронни промышленноста центра здани. Синьхуа-ТАСС сурт.

КАЛЕЙДОСКОП

«ВУНДЕРКИНДАШ-89»

ТIехдаьнна кхеташ долча бераштa фу хови цар фу хьисап дац хьожаш дунен конгресс хилар Барселоне. Цхьа моллагIа доацача цу берашта дешар хьехарах лаьца къамьлаш хилар. Итале, Франце, США специалисташа йоах моллагIъяраш санна йолча школашка дешаш хила беза «вундеркиндаш» а. ТIехдаьнна кхеташ долча берий испански ассоциаце чIоагIгIа болх бу иштта дола бераш гучадоахаш (хIанз мехка гучадаьхад иштта дола бераш 170 гарг-га), ассоциаце йоах уж бераш дешаш хила деза лаьрххIа йолча дешара заведенешка. Юххера а конгресс раьза хилар тIехдаьнна кхеташ долча бераштa мехка цаI мукъагIа а лаьрххIа йола школа хила езаш хилара. Бакъда, къоастаданза дисар «вундеркиндашта» дешар хьехара финансировани ярахи иштта школашка дерригa бераш хургда дешаш е хьал долча классай бераш мара хургдац яхеи дош.

«КАМИКАДЗЕ» ЧАРХАШ ТIА

«Лома доги камикадзе хьоаи ба тха» — иштта майра йоах къонача наха. Прогрессаи технически революцеи бераш «Хонда» е «Судзуки» яхача, итташ йолча говрий низ болча мотоциклаш тIа хайшаб. БелгалхилаlгIертача наха кIезига хет сахьата 200 километр сиха мотоцикл хахкар. КIордаьй тхьайса ядача городашка бийсана еш йола гIар, бийса яхача хана ухача автомобилаша боабеш бола сатем. ХIанз цар кхы а кхерамегIа дола хIама дагалаьцад: боагIача наха духьала мамогга сиха мотоцикл хехка мала гIоргва яхаш лаьнаш дехк «камикадзе». Иштта дилла ла нах а боабеш 99 процент чакхдоал. Моторокераш меттел, вIалла хIама дага доацаш хинна автомобилий водителаши пассажираши а бов.

Из зулам дIадаккха гIерташ къовсам лоаттабу наькъа испански полице. «Камикадзе» ший из кхераме хIама новкъа малагIча моттиге дергда ца ховш хиларо гIулакх низкъала оттаду.

Венгерски вариант

Венгри сатийна хила йиш я: советски танкаш Будапеште чуяргъяц. Итт шу хьалха мала тешаргвар радикальни реформаш еча, мадарра аьлча, политически строй хувцача союзни мехка хьакъехьа советски кулгалхоша хаьдда де дезараш тIаэцаргдацар аьлча. цу даькъе. тIема низ юкъе а кхувлаш. 1956 шера Будапеште, 1968 шера Праге хиннар массанена а дага доагIа.

Сенца дувзаденна дар-те дукха ха йоаццаш де тарлуш хинна хIама хIанз вIалла тIа ца эцар? Кремлера лидераш шоай чура проблемаш къеста еш ба, цар низ а средстваш а яц шоай доазол арахьа кхыча мехкашка порядок оттае герзаца чугIерта, аьнна, ала йиш яр. Цхьабакъда иштта нийса хургдацар. ГIулакх латт, керттерча даькъе, шоаш леладечунга юхахьажарах, е кхыча дешашца аьлча советски арахьарча политика дуккхача лоархIамерча принципашта перестройка ярах. Малхбоалехьа малхбоаленевропейски социалистически мехкий «ограничении суверенитета теори» яха цIи тилла хинна концепци юкъера дIаяьккхай кердача политически уйланца ца товш хиларагIа.

СССР Лакхехьарча Совета шоллагIча сессе къамаьл деш кхыча мехкашцарча гIулакхий министра Э. А. Шеварднадзес социалистически мехкашка леладечох дувцаш белгалдаьккхар, «укхаза исторически, дика хувцамаш хинналга. Оаха царцара гIулакхаш суверенни цхьатарра бокъо хилара, царна юкъе ца гIертара, хIара мехка ший безам бола никъ харжа бокъо хилара кIийлен тIа леладу».

Цу мехкашка хулача вочa хIамашта арахьара бараш бехке беш хинна пропагандистски тезис тIа ца эцаш йитар а дика гIулакх да. «Царех цхьадолча мехкашка политически арена тIа керда альтернативни низаш арадувл,—аьлар цу выступлене Э. А. Шеварднадзе. — Уж саго хьалтIадахац. Уж хьадоагIа наха дезаш хиларах». Цхьабакъда, нагахьа санна из «наха дезе» империализма нйрча гIулакхаш юхатохара бахьан а увттадеш царна «интернационалистически новкъостал» дара» йола таро дIайоалл.

Хетаргахьа, венграша дIайолаьяьча хувцамий процессашка СССР-е теркам тIабахийта хьежаш ба. Цхьан оагIорахьара вайна бебашха хета йиш яц СССР-ца юкъара доазув хиларал совгIа. айхха политически, экономически бувзамаш, Варшавски Договорах союзнически декхараш долча мехкара событеш. ШоллагIча оагIорахьара, советски перестройка инициатораша чIоагIа теркам тIаоз венгерски паччахьалкхен а общественни а вахара тайп-тайпарча сферашка еча реформай опыта. Эргалоний новкъа даьннача социалистически мехкий дукха юкъара проблемаш, цхьатарра декхараш да. Будапеште даьчох дуккхадар, — масала, дукхапартийни система юкъейоалаярах—тахан вай мехка дукха дискуссеш ю. ХIаьта из вай венгерски наькъагIа гIоргда яхилга дац.

Кхыча социалистически мехкашка оттаяь моделаш хьаэца Венгри декхарийла йоацаш санна иштта вай а цар кердадараш тIаэца дезаш дац. Деча хувцамий маIан а цар темпаш а цу е вокх халкъа исторически традицех, социальни а экономически а условех тийша да. ХIаьта а, новкъосташкара, коллегашкара дикадар хьаэцар эхь долаш хIама дац. Теша лов, сеца латтара шерашта тIехьа вай мехкаша цхьана хьаьнала гIулакхаш леладерг хиларах.

Владимир РЕЗНИЧЕНКО
АПН обозреватель.

РадиотIий

СССР Гостелерадиос кепайоазон кердадарий Агенствас новкъостал а деш, СССР-Австрали-Нови Зеланди-Фиджи яха кагирхой радиотIий чакхдаьккхар. Цига дакъалоацаш бар Москвера (№ 45 йолча школера), Австралера Перт и Брисбен а яхача городашкара, Веллингтонера (Нови Зеланди), Фидже столицера Сувы яхача городера лакхехьарча классашкара дешархой. РадиотIий чакхъдаьккхар Дерригдунен берий ди долча хана ЮНИСЕФ эгидагIа.

Цига экологе проблемаш, сага бокъонаш ювца лаьрхIадар, цхьабакъда, передача йолча хана къонача наха дешара, нах балха увттабара, кагирхоша зуламаш дарца, наркоманеца къовсам лелабарах цхьанхой бакъонаш лорадарах дийцар. ХIанзара радиотIий СССР-ан Австраленен юкъе чакхдахна тIийнех лаьрхIа дар. Цига Керда Зеландин Фиджин мара яцар дакъа лоацаш. Иштта Москверча № 45 йолча школера берашеи Квинслэнд штата столицера, Брисбен яхача городерча классашкара дешархошеи компьютерни тIийнаш чакхдоах.

СССР-ай Австраленеи юкъе радиои компьютерни тIийнаш чакхдахара идея дIадахача шера Брисбене ЭКСПО-88 чакхйоаккхаш хьахилар. Цу хьисапера хьалхара радиосеанс шу хьалха чакхъяьлар. Австрале из исторически лаьрхIар, ХIана аьлча, цига шин мехка кагирхошка моаршал хоатташ къамаьл дир премьер-министра Роберт Хоукас. РадиотIий кийчдаьраш Нью-Йорке лаьрххIача радиопраграммай Дерригдунен конкурса преми. ООН машара преми яла оттабаьб. Гарггарча хана керда радиовIашагIкхетараш чакхдахаргда,.. иштта, СССР-ей Австралерел кагирхошаш чакхдахара марафон тIийнаш дийцар.

Владимир ПЕРВУХИН, (АПН).